
МАЛКИЯТ ЧОВЕК В ПОЛИТИКАТА

Дончо ГРАДЕВ*

The article explores the field of preconditions, dimensions and consequences of the Little Man social type infiltration in politics. Main characteristics of the phenomenon are described and explanations are offered, as the analysis of the preferred spaces of political invasion is unfolding. A new hypothesis is considered – about the risks of a political culture favoring patterns of mediocrity and escape from personal responsibility.

ВЪВЕДЕНИЕ

Идеята за Малкия човек като социално и психологическо явление е свързана с книгата на Вилхелм Райх „Чуй, малки човече“, написана през периода 1943 – 1946 г. и публикувана през 1948 г. Има четиринадесет издания. Втората световна война, донесла невиджани по мащабите си смърт и разрушения, току-що е завършила. Спомените са пресни и потискащи; човешкото общество се вглежда сякаш за първи път в себе си и търси отговори на въпроси, които никога не си е задавало. Защо хората причиняват зло на невинните? Кои са причините, спиращи нормалния ход на живота? Накъде да се насочат надеждите? Възможно ли е отделният индивид да променя „голямото общество“? Масовите трагични събития ангажират разума с философски разсъждения, които за съжаление отминават, щом нещата малко потръгнат или когато житейските грижи сложат под капак „черните мисли“. Така колективната памет избледнява и желанието на човека да променя обществото за добро остава в миналото. И се появяват пасивността, безкритичността и нагласата за подчинение на авторитетите. Според Райх неспособността на индивида да отстоява по своя воля хуманистичните принципи на живота го прави „малък човек“.

Непреходността на книгата на Райх се състои в това, че тя стимулира поредица поколения изследователи на човека да се вгледат в себе си и в другите и да потърсят начини за обуздаване на деструктивните сили на Малкия човек, на които всеки в даден момент може да стане реална жертва. „В действителност, пише Дарил Слоуън, книгата на Райх ме вдъхнови да напиша есе, основано на собствения ми житейски опит. Може би никога няма да го публикувам, но самото писане ще изпълни ролята на личностен екзорсизъм, на освобождаване на нежелани и неприятни емоции“ (Sloan 2009: 4).

Малкият човек в нас и гневът, който сме събрали от неговите зли действия върху нормалните хора, е личен опит, подтикващ към съпротива срещу антихуманните сили в обществото. Според Слоуън „изненадата, която ни поднася Райх, е в това, че една наситена с толкова гняв книга може да завърши на нивото на оптимизма относно бъдещето на човешката раса, (...) като предложи отправна точка на интроспективен анализ, посочващ корените на Малкия човек във всеки от нас“ (Ibid.).

---

* Авторът е доктор на социологическите науки, професор по социална психология в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Настоящата статия е откъс от книгата на автора „Властта на Малкия човек“, София, „Наука и изкуство“, 2015.

Всеки съвременен учен и просветен човек, който се изправя срещу злините на Малките хора, но изпитва колебание и е непоследователен, би трябвало да помни трагичния край на Райх, предизвикан от героя на неговата книга „Чуй, малки човече“. Малкият човек изпитва специално агресивно отношение към високообразованите и издигнатите в научен и културен смисъл личности. Малкият човек боготвори фюрерите си, но заедно с тях мрази хората на духа, заемащи висок неформален статут в обществото. Малките хора се чувстват психически притеснени, когато се „изправят“ до великите личности; нормалните хора им подражават и им се възхищават, но не и заразените от емоционална чума индивиди. Те считат великите хора за свои врагове. И въпреки че трудно разбират това свое отношение, нямат никакво колебание да поддържат враждебните си нагласи към тези, които ги превъзхождат в морален и интелектуален смисъл.

Райх не е единствената жертва на враждебността на Малкия човек, но неговата съдба е обобщаващ пример за страданията на хората на духа от носителите на „емоционалната“ и „политическата чума“. Чумната болест на Малкия човек винаги поражда първо великите хора. „Според мен, пише Джералд Гроу, Райх наистина е велик човек – но в смисъла не на Буда, а на Зигмунд Фройд и Карл Густав Юнг. Но книгата („Чуй, малки човече“ – бел. моя, Д. Г.) не е продукт на мания за величие или егоизъм – той просто не би могъл да не я напише. Той е носил тази малка книга в себе си през целия си живот, съпротивлявайки се на мисълта, че трябва да я напише, защото е усетил какви последици ще предизвика, на какво масово обсъждане ще бъде подложен. Което се случва в действителност“ (Grow 1973: 83). Райх е предчувствал, че невежите Малки хора рано или късно ще поставят примка около неговата шия, но не е отстъпвал нито на думи, нито по същество от големите си идеи и иновационната си клинична практика, предизвикала гнева на колегите му психоаналитици в Америка. Точна е преценката на Гроу за предразсъдъците на обществото спрямо великите хора: „Тезата на Райх, пише той, е, че да създадеш нещо голямо, е престъпление. В това отношение човекът не се е променил въобще – той убива Райх, както убива Сократ. Проблемът на Америка е в това, че тя все още не се е научила да приема и да живее с великите хора като Сократ, Буда, Исус. И като Вилхелм Райх“ (Ibid.).

ОСОБЕНОСТИТЕ НА МАЛКИЯ ЧОВЕК, ИМАЩИ ОТНОШЕНИЕ КЪМ УЧАСТИЕТО МУ В ПОЛИТИКАТА

Липса на чувство за самокритичност. Малкият човек няма развита способност да анализира своето поведение. Той просто действа по външно зададени образци, без осмислена вътрешна мотивация. Свободата на действията му са сведени до следване на заповеди, които той никога не обсъжда. От това следват поредица характеристики, пряко свързани с изявите на Малкия човек в политиката:

- *първо*, ниската степен на самокритичност е показател за нестабилна „Аз“-концепция, отразяваща се негативно върху целевото поведение на личността;
- *второ*, там, където липсва самокритичност, се наблюдава тенденция към конформизъм към всеки контекст на груповите норми и ценности;
- *трето*, самокритичността е променящо се качество, което се среща в индивидите с иновативно поведение, стремящи се към самоактуализация и висока степен на социална изява. Тези атрибути никога не са били присъщи на Малкия човек, който винаги е принадлежал към „равната“ част на обществото.

Ниската степен на самокритичност не е свързана само с конформизма; тя е предпоставка за нетолерантно и агресивно поведение. Конфликтите, в които с лекота влиза Малкият човек, често са причинени от самоувереното поведение, основано предимно на безкритичността.

Малкият човек не е склонен на самоанализ; той има едноизмерно мислене и поведение. Никога не признава грешките си, дори и да са очевидни. Това го прави труден партньор за общуване в професионалните и неформалните среди.

Склонност към подчинение на авторитети. Малкият човек не е изградил преценка за собствената си значимост. За себе си той казва: „Кой съм аз, че да имам собствено мнение, да управлявам живота си и да наричам света мой свят?“ (Reich 1974: 6). От това ниско стъпало в социалната йерархия Малкият човек гледа към авторитетите в обществото. Преклонението пред авторитетите е търсене на *значимост* чрез придобиване на силата на силните. Но малкият човек никога не е могъл да разбере, че в кръга на авторитетите няма реално място за такива като него; там той е само инструмент за вземане и поддържане на власт в обществото.

Зависим от властовите авторитети, Малкият човек е интернализирил идеята и практиката на потисничеството; то е станало част от неговата социална същност и това го прави пасивен и чужд на идеята за лична свобода.

Страх от себе си и недоверие към другите. Страхът и неразбирането на себе си се отразява негативно върху отношението към другите; те се възприемат като чуждо и враждебно „тяло“, заслужаващо само недоверие и агресивност. Вродената нетолерантност на този тип личност се умножава многократно в тълпата; там се наблюдава нейната безотговорност и неконтролирана агресивност, допълнително активирана от анонимността на масовата среда.

Структурите на властта манипулират и използват масите от Малки хора, но освен това те се страхуват от тях и предпочитат да ги ласкаят, вместо да посочват слабостите им и да се мъчат да ги променят в положителна насока. При тези обстоятелства Малкият човек си остава такъв, какъвто е: агресивен, доверчив, склонен към подчинение, без чувство за самокритичност, брутален, неразбиращ себе си и недоверчив към другите, различни от него.

Властта и Малкият човек. Малкият човек е сроден с феномена „власт“ не само чрез „героичното“ си поведение в политическите и ксенофобски маси и инцидентни тълпи. Той упражнява не по-малко зловеща власт върху хората от непосредствената му жизнена среда.

Малкият човек е *склонен към предателство*. Той не зачита достойнството на хората, които го заобикалят, не вярва в тяхната толерантност и готовност за взаимопомощ в междуличностните взаимоотношения. Да пише доноси за другите, за да ги дискредитира пред „началството“, се приема от него като нещо естествено, като задължение на „добрия гражданин“. Освободен от морални угризения, Малкият човек властва над хората от средата си със страха, който е предизвикал в тях. Винаги предателите и доносниците са предизвиквали презрение, но и страх, че може безпричинно да станеш жертва на безогледното клеветничество. Малкият човек доносници и клевети, защото вярва, че ако не го прави, другите ще го направят преди него и не допуска да бъде „изпреварен“.

Малкият човек изпитва *скрита радост от страданието на другите*. Когато те страдат, той чувства, че властва над тях.

Малкият човек е *последователно посредствен* и няма вътрешни сили да се промени, затова се харесва, какъвто е, въпреки че тайно се презира заради своето нищожество. Посредствеността предизвиква презрение към себе си, но и гняв, насочен към другите, превъзмогнали това състояние. Иначе казано, посредствеността на Малкия човек е вътрешен подтик да презира и унижава хората от непосредствената му среда. Всеки, който му противоречи, автоматично става обект на неговата словесна и физическа агресия.

Малкият човек се стреми към власт над обкръжението си като *превенция на възможната критичност спрямо него*. В истинския смисъл на думата критиката на нещо и на някого е израз на оценка, на внимание за значимост. За нормалните и интелектуално развити хора критиката е стимул за промяна; те не се съпротивляват срещу нея, приемат я като зачитане на личността и нейните дела и постижения. Съвсем друга е позицията на Малкия човек: за него критиката от обкръжението му – професионална и морална, е заплаха за неговия социален статут в общността. Застрашен е *фалшивият му „Аз“*; той мобил-

лизира всичките си ресурси, за да избегне естествения процес на критичност в човешките взаимоотношения. Инструментите, с които борави Малкият човек, са: отказ от всякакъв диалог, злепоставяне на другите чрез интригантство, доносничество и стигматизиране. С тази активност той постига психологическа власт над хората, с които общува, в семейството, трудовата среда и неформалните общности. Успява ли Малкият човек да бъде субект на такъв тип власт? Наблюденията на всекидневно равнище показват, че чувствителните и благородните хора нямат изработена надеждна съпротива срещу лицемерието, грубостта и посредствеността, лесно стават жертва на тези влияния и попадат за дълго под тяхната власт.

КАК МАЛКИЯТ ЧОВЕК ПРОНИКВА В ПОЛИТИКАТА?

В епохата на *традиционната политика*, на големите, масови политически партии и всеобхватните идеологии Малкият човек е „бурмичка“ в партийната машина, безименен партиен член. Такива хора изграждат „партийната маса“, която следва сляпо идеологията и заръките на водачите. Тъй като послушанието, безпрекословното подчинение, липсата на каквито и да е съмнения или опити за самостоятелно мислене са най-висшата „добродетел“, към партийно членство се стремят главно хора с ограничени възможности, неспособни и лишени от потребността за личностна изява и развитие. По-особен е случаят с тоталитарните общества, където членството в партията-държава по правило е незаобиколимо условие за всякакво професионално и друго израстване.

Присъединяването към масата безименни партийни членове кара Малкия човек да се чувства значим, силен, при това – без да се налага да направи нещо значимо или да има собствено забележимо постижение. В традиционната политика обаче Малкият човек има таван на развитие, който трудно може да преодолее. Той има отредено място и не му е позволено да го напуска. Той може да бъде единствено в подножието на пиедестала, на който са издигнати вождовете. Впрочем и в традиционната демократична политика партийните елити са били излъчвани от много тесни среди, а в техните редици твърде рядко са попадали хора с нисш произход, без образование и с ниска култура.

Може да се възрази, че историята дава много примери за членове на висшите ръководства на големи партии, особено на тоталитарни такива, които са били крайно посредствени, необразовани, ограничени, неблагоприятни, т.е. възплъщавали са особеностите на Малкия човек. Тези малки, обикновени хора обаче са имали едно „необикновено“ качество – били са лично приближени на големите водачи и на основата на безусловна лична преданост са заслужили тяхното (поне до определен момент) доверие. Съдбата им изцяло е зависела от волята на вождовете. Някои, като Хитлер, са запазили почти до края тесния кръг „партийни другари“, други, като Сталин, периодично са прочиствали и подменяли с други, но от същото „тесто“.

В *съвременната епоха* навлизането на Малкия човек в политиката е свързано не толкова с желанието за принадлежност към общност, колкото с възможността за извличане на лични облаги – служби, участие в различни схеми на злоупотреба с власт, забогатяване. Тъй като традиционните идеологически и организационни филтри не действат, това води до навлизане в партиите и до издигане в тяхната йерархия на хора, които не биха били допуснати дори в старите партийни машини.

Тази промяна има сериозно отражение върху партиите и политиката поради още едно обстоятелство: мнозинството хора с качества и изявени постижения странят от активна политическа дейност, като по този начин отварят ниша за Малкия човек. Така, постепенно, все по-нагоре и нагоре се издигат безлични и посредствени хора, които налагат своите професионални и морални критерии. Това на свой ред е една от причините все по-голяма част от обществото да смята, че „политиката е мръсна работа“.

ПРЕДПОЧИТАНИТЕ „ПАРТИЙНОПОЛИТИЧЕСКИ ПРОСТРАНСТВА“ НА МАЛКИЯ ЧОВЕК

Независимо че може да бъде открит навсякъде в политиката – на различни нива и в различни дейности, Малкият човек има предпочитани пространства или „ниши“, които се обуславят от неговите социални и психологически особености. Той се чувства особено добре в следните области на политическа дейност:

Всекидневната организаторска работа. Нейното значение е второстепенно, подпомагащо, но тъй като не изисква особени интелектуални качества, а в същото време дава достъп до невидими лостове на власт, тя е привлекателна за Малкият човек. Той я обсебва и я превръща от допълваща в основна политическа функция.

Това явление може лесно да бъде проследено на примера на промените и възникващите проблеми в традиционните масови партии от ХХ век. Първоначално в тези партии т.нар. „партийноорганизационна дейност“ е била схващана като допълнителна, поддържаща, респективно с нея са били натоварвани лица с не особено висок партиен ранг и без високи изисквания за притежавани качества. Основният критерий е бил лоялност (най-вече към ръководството), работоспособност и систематичност (до педантичност).

След засилващото се навлизане на партиите в управлението на държавата организационната дейност се обогатява със задачата за подбор и разполагане на кадри. Настъпва ерата на принципа „кадрите решават всичко“, а оттук – „пораства“ статутът на тези, които ръководят текущата организационна и кадрова работа. Тази тенденция добива огромни мащаби най-вече в тоталитарните партии.

Типичен пример за „пробива“ на Малките хора в политиката през полето на организационната дейност е възходът на Сталин и неговото обкръжение. Първоначално – още по времето на Ленин – Сталин ръководи т.нар. „Оргбюро“ (структура – предшественик на Секретариата на ЦК), което е било подчинено и е имало второстепенна роля спрямо политическото ръководство (Политбюро). Най-изявените лидери на революцията, като Троцки, Каменев, Зиновиев, Бухарин и др. (да не говорим за Ленин), не са се занимавали с организационна дейност, част от тях дори са я смятали за работа „под тяхното равнище“.

Но се оказва, че за тази заблуда те ще заплатят скъпо в точния смисъл – тя ще им струва главите. Когато формално застава начело на партията, Сталин постепенно налага своята власт именно чрез механизмите на организационната дейност и подбора на кадри – сфера, в която действат предани му Малки хора, т.е. почти неизвестни партийни функционери. Така се стига до ситуацията, когато Сталин е в състояние да контролира конгреса на партията, а оттук и подбора на ЦК и характера на взиманите от него кадрови и политически решения.

Дейността в опозиция. Малкият човек се чувства най-добре, когато партията му е в опозиция, тъй като може да се развихри в нападите и негативните внушения, както и в раздаването на обещания, които никой не очаква да бъдат изпълнени. Малкият човек е идеалният опозиционен критикар, стига да не му се задава сериозно въпросът „А вие какво бихте направили на мястото на управляващите?“.

Естествената удобна политическа среда за Малкия човек е атмосферата не просто на недоволство, а на търсене и посочване на враг, върху когото да се изсипе „народното негодувание“. Любимото му оръжие е разобличителният патос, който се зарежда от емоциите, а не от логиката на аргументите. Малкият човек не само бива насъскван, той самият обича да насъсква срещу някого, тъй като това му дава усещане за власт и контрол върху хората. Ето защо популисткото, безотговорно и некомпетентно опозиционно говорене му е присърце и той лесно влиза в тази роля. Примерите на нововъзникнали български популистки партии и техните водачи през последните години убедително илюстрират този вид паразитиране на Малкия човек върху иначе необходимата и полезна за всяко демократично управление опозиционна гледна точка и дейност.

Провеждане на различни кампании. Провеждането на партийнополитически кампании, особено на такива, посветени на не особено съществени въпроси, също са любима „ниша“ на Малкия човек. Те му създават самочувствие, че „кара влака“, че всички го гледат, че „прави нещата да се случват“. От друга страна той е склонен да преувеличава и дори направо да фалшифицира реалните резултати от такива политически кампании, дори фактите да говорят за обратното.

Естествено, първо място сред „любимите“ кампанийни епизоди на Малкия човек в политиката заемат предизборните кампании. Тук се съчетават няколко привличащи вниманието и амбициите му фактори: противници, които можеш да нападаш и обвиняваш; предразположеност на част от хората да слушат всевъзможни обещания и да им се доверяват без особено убедително аргументиране; необходимост от организатори, които имат енергия и желание за изява.

Любопитна подробност е, че немалка част от изгряващите политически звезди биват забелязани първоначално именно в хода на предизборните кампании или като хора с някакви ръководни функции в такива партийни звена. Не са един и два примерите на партийни лидери, чиято първоначална кариера е преминала в предизборни щаботе на местно и централно ниво, а после е продължила в националните ръководни органи на съответните партии. За жалост, една част от тях така и не успяват да надскочат своя мащаб и слабости на Малки хора.

Специфичен аспект, или по-точно пресичане на полетата на организаторска дейност и политически кампании, е „специализирането“ на иначе незабележими политически дейци в т.нар. „процедурна проблематика“. Така например в парламентите на българския преход са известни дори и нарицателни имена на депутати, чиято единствена политическа изява бе вземането на думата „по процедурен въпрос“ и внасяне на предложение да се прекратят разискванията или да се направи почивка в заседанието на Народното събрание.

Ситуации на конфликтно противопоставяне. В някои ситуации на остро политическо противопоставяне специфична възможност за изява получават невзрачни, неспособни на трайни съзидателни усилия политически дейци. Типичен исторически пример е поведението на безличната маса напълно неизвестни членове на френския Конвент след установяването на якобинската диктатура, наречена още „блатото“ или „равнината“. Първоначално те подкрепят Робеспьер, но след изострянето на политическото противопоставяне се обръщат срещу него. Ключова роля изиграва негова голяма реч, произнесена на 8 термидор (26 юли) в Конвента, в която обвинява редица депутати от „блатото“ във вероломство, лицемерие, корупция, но без да споменава имена. Това той обещава да стори на другия ден. Но заговорниците успяват да се организират. На сутрешното заседание на 9-и термидор пръв взема думата близкият приятел на Робеспьер Сен Жуст. Но заговорниците го прекъсват и не му позволяват да продължи речта си. Думата иска Робеспьер, но председателстващият му отказва. В настъпилата суматоха един от незабележимите депутати от „блатото“, който до момента нито веднъж не е вземал думата, предлага да бъде взето решение за арестуването на Робеспьер. След кратко колебание Конвентът гласува за арестуването на Робеспьер, неговия брат, Сен Жуст, Кутон и на други робеспьеристи, които наскоро след това са гилотинирани.

КАК МАЛКИЯТ ЧОВЕК СЕ ПРОМЪКВА ДО ВЪРХОВЕТЕ НА ПОЛИТИКАТА?

Пълзящият нагоре по политикоуправленската йерархия Малък човек е една от най-коварните болести на съвременното общество. Ако бъде идентифицирано и подложено на терапия, симптомите на това явление могат да бъдат потиснати и облекчени, но по-добно на опасните вируси то едва ли може да бъде напълно и безвъзвратно премахнато от лицето на Земята. Но може да бъде и много по-лошо – ако бъде подценено или игнори-

рано, издигането на Малкия човек по високите етажи на властта започва да се разпространява като епидемия с катастрофални резултати.

Способността на Малкия човек да „изпълзва“ на командни висоти, които в предишни епохи са били немислими за него, се корени в две обстоятелства. Първо, както и в останалите си социални полета, в политиката индивидите от породата на Малкия човек демонстрират удивителна способност да се сплотяват, за да се възпроизведат, да завоят нови и нови пространства и да формират благоприятната жизнена среда, в която виреят най-добре. Второ, колкото повече на брой и по-високо в йерархията на властта са Малките хора, толкова по-трудно става въобще тяхното разпознаване и разобличаване. Тук установяваме едно видимо и болезнено противоречие в нашата (и не само в нашата) действителност: от една страна, присъствието на Малкия човек на ключови места в политиката е реално и почти физически доловимо, а от друга страна, като че ли има обществено привикване към този болестен синдром. Все по-рядко сме свидетели на точното обозначаване и обяснение на това явление. Сякаш издигането на Малкия човек се е превърнало в коварна болест, способна да се изплъзва от диагностициране. А без точна диагноза противодействието на това болестно явление не може да бъде ефективно.

В действителност тази ситуация е донякъде логична – повечето от хората са така дълбоко и трайно потопени в проблема, че вече не могат да си представят света около себе си без натрапчивото присъствие на Малкия човек на различни обществено значими позиции. Известната (и донякъде неправилно тълкувана) мисъл на Ленин, че „всяка готвачка трябва да може да управлява“ се превърна в аксиоматичната констатация, че ни управляват предимно готвачи, бармани, секретарки и друг нискоквалифициран обслужващ персонал. Поредицата биографични съвпадения в това отношение само придава по-голяма плътност на метафората. Но поради особената роля на политиката в обществения живот това явление се превръща все повече в реална и значима заплаха за структурите и развитието на цялото общество, тъй като не само нанася конкретни щети, но и разяжда базисни ценности на всяко цивилизовано, демократично общество. То поразява една от жизненоважните му способности – да дефинира и разграничава доброто от лошото, полезното от вредното.

Самият факт, че трябва да подберем и излъчим на ключовите позиции в различните обществени сфери, и на първо място в управлението, най-добрите (или поне достатъчно добрите), означава, както посочва Александър Маринов, „способност да се въдвори някакво справедливо неравенство“ (Маринов 2010: 18). Но тази задача съвсем не е безпроблемна. Една от най-популярните концепции за демокрацията днес е тази за „равенството на възможностите“ или за „равния старт“, т.е. за възможността хора с различен произход и израсли в различни условия да бъдат политически представители на общността. Тази идея, разбира се, има основание и благотворни последици от гледна точка на премахването на редица неприемливи форми на неравнопоставеност и дискриминация. Но в същото време трудно може да се отрече, че без някакъв механизъм за социално оценяване и разграничение прилагането на принципа на равни възможности в политиката най-често води до негативни последици, и по-конкретно широко отваря вратата на публичната власт за Малкия човек. Ако прилагането на тази идея означава абсолютно и механично изравняване на условията за издигане на различни човешки индивиди по политическата и други обществени йерархии, резултатът ни е добре познат – измамникът изпреварва почтения бизнесмен, демагогът печели повече гласове от отговорния политик, компетентният губи от профана, порнографията (в широкия смисъл на думата) измества творбите на сериозното изкуство. Иначе казано, ако равенството на възможностите означава уеднаквяване на шансовете на явления с различна социална стойност, това означава просто неспособност или отказ от реализиране на цивилизован избор.

СПОСОБНОСТТА НА МАЛКИЯТ ЧОВЕК ДА ОЦЕЛЯВА В ПОЛИТИКАТА ЗА СМЕТКА НА ПО-СПОСОБНИТЕ

За да илюстрираме измеренията на това достойно за най задълбочено проучване явление, ще започнем с описание на истински актуален епизод от българската политика, като само леко променим някои имена и обстоятелства.

Макар че хронологията на добилите обществена известност изяви на Д. се вмества в само в ден-два, историята на неговото присъствие в политиката е богата като древен епос. Тя започва от дълбините на тежката лепнеща неизвестност, която обгръща Д. Доскоро никой извън малкия град Б. не подозираше за съществуването на този индивид, а и в градчето си човекът бе по-известен с прякора Малката Т., и най-вече като сина на Еди кой си.

Само в рамките на 24 часа Д. направи такива резки движения, при които – поне според класическите правила на парламентаризма – центробежните сили би трябвало да го изхвърлят много далеч от политическия елит. Но се случи съвсем друго – почнаха да го ухажват от различни страни и едва ли не да наддават за неговото присъединяване към едни, други или трети.

Истината е, че анонимниците като Д., които в продължение на цял мандат и дори по-дълго търкат депутатските банки, са колкото вредни за обществото, толкова и ценни за българската политика. Мнозина обвиняват една или друга конкретна партия, че е създавала хранителна среда за подобни хора, но такава констатация е едностранна и дори несправедлива. Всяка партия не просто търпи, а поддържа подобни хора. От тях не се очаква законодателна инициатива, въпреки че са депутати. Ако са в изпълнителната власт, от тях не се очаква мъдро управленско решение, камо ли провеждане на необходима реформа. Тяхното най-голямо достойнство е, че не изпъкват, нямат собствено мнение, готови са да подкрепят всеки и всичко, ако бъдат подходящо „стимулирани“.

Пазейки и възпроизвеждайки Малкия човек, персонифициран в горната история като Д., псевдоелитите не само вредят на обществото, те режат клона, на който седят. Толерирайки Малкия човек в похода му към голямата власт, политическата класа унищожава последните останки от легитимност, която има в обществото. А, както известно, нито щиковете, нито подслушвателните устройства, нито парите, нито послушните медии могат да задържат трайно един елит на върха. Това може да се случи само ако този елит е признат и е получил доверие от страна на гражданите, а това признание идва само въз основа на резултати, които нито са по силите, нито влизат в плановете на Малкия човек.

Тази проблематика има много съществени аспекти, но специално внимание в контекста на разсъжденията за оцеляването на Малкия човек в политиката заслужава един – начинът на възпроизводство на политическия елит. Това възпроизводство се реализира чрез „механизмите на рекрутиране и селекция на кандидатите за попълване на различните елитни сегменти, и най-вече на кандидатите за високите постове в държавната власт“ ((Маринов 2010: 144). Възходът и загнезждането на Малкия човек на високи политически позиции е не просто изтичане напред на отделни непригодни за функциите и поради това неконкурентоспособни кандидати. Трябва да се признае, че единични провали от този тип се случват във всяка политическа организация по света. Фрапиращото у нас е тоталната неспособност да се разбере и приложи позитивният смисъл на демократичните процедури за селекция, чиито ефекти са много по-всеобхватни от непосредствената цел на политическото състезание. Откритият, честен, мобилизиращ идейните и практическите ресурси на общността процес на излъчване на най-добрите ѝ представители, както и своевременно отстраняване на доказалите непригодността си, е гаранция за засилване на влиянието на политиката в обществото, но и в същото време механизъм за изработване на по-добри и ползващи се с по-висока легитимност политически решения.

Потайният, почти конспиративен, лишен от дебати и аргументи процес на издигане на Малки хора като кандидати за ключови политически позиции не може да бъде обяснен

и оправдан с извънредни обстоятелства. Съвременното демократично управление е нещо твърде различно от бойното поле, където дори анонимен войник може да се наложи да поеме командването. При това малодушието и съучастие на политическите елити, и особено на техните върхушки, при фаворизирането на Малкия човек по високите етажи на властта се дължат и на силното влияние на техните комплекси, страхове и стереотипи.

На първо място би трябвало да се изтъкне страхът от загуба в най-широкия смисъл – от загуба на конкретна битка до загуба на подкрепа и открито одобрение. Но да се губят избори или популярност при демокрацията е не само нормално – това е неизбежно. Нещо повече, именно поведението при загуба и способността да извлечеш необходимите поуки са един от най-важните критерии дали определени хора и организации „стават“ за сериозна политика, иначе казано, да се разграничи Малкият от Големия, способен на големи дела, човек.

Именно паническият страх от загуба (разбирана като унижение, като окончателно политическо обезценяване) става причина за поредица от погрешно оказано или потвърдено доверие към поредния високоиздигнал се Малък човек. Не по-малка роля за оцеляването на Малкия човек играе превърналото се в правило на днешната политика разчитане на вътрешнопартийни, междуличностни сметки. За това амплуа Малкият човек е незаменим.

Способността на Малкия човек да оцелява в политиката обаче е обусловена и от други негови особености. Поради специфичната си способност да се „маскира“, да придава на тривиалното образ на изключително, както и обратното – да представя необичайното като нещо банално, Малкият човек във всички свои социални полета бързо изгражда порочен кръг на снижаване на стандартите и очакванията и на обезценяване на изявените личности и техните постижения.

В някои драматични ситуации ефектите от присъствието и действията на Малкия човек са силни, дори шокиращи, но много по-често влиянието му е трудноуловимо и затова коварно. С още по-голяма сила това обстоятелство се проявява в процеса на развитие – когато Малкият човек се усети силен и се развихри, последиците са видими и неоспорими. И точно затова е толкова трудно да се отговори на неизбежно възникващите въпроси: Как допуснахме да се случи това? Как не сме предвидили, че това неизбежно ще се случи? Защо го подценихме? Сигурно тези мъчителни въпроси са си задавали мнозина политици, вкл. в предсмъртните си минути, изправяйки се пред трагичната участ, начертана от Малкия човек.

Важно предимство на Малкия човек при оцеляването в политиката е способността му добре да осъзнава силните си страни. Често се смята, че този персонаж е лишен от капацитет за рефлексия, но това не е напълно вярно. Това качество му дава възможност успешно да се представя за доста по-способен и продуктивен, отколкото всъщност е.

Казаното е много важно особено в политиката, където ключова роля играят ценностите и принципите. Тук сме свидетели на ловка, но и много опасна подмяна, извършвана от Малкия човек. Както е известно, всяка ценност и всеки принцип се базира на определен идеал – в политическото поведение непрекъснато се налага да се задава въпросът дали реално постиганото съответства на идеала, дали представлява действително, макар и неокончателно, приближаване към идеала. Градивната демократична критичност и самокритичност изискват непрестанно да се питаме какво още може и трябва да бъде направено, за да постигнем практически резултати, все по-точно съответстващи на идеала, независимо дали става дума за справедливост, достойно съществуване, равноправие и т.н.

Малкият човек неусетно деформира този необходим процес, като подменя съвършенството на идеала (измерването на постиженията спрямо стандарта на някакво съвършенство) с „приемливостта“ на постигнатото. Съвсем не е случайно, че мнозина от Малките хора в политиката обожават максимата „Съвършеното е враг на доброто“. Това означава нагаждане на високите стандарти на идеала към удобните измерения на скром-

ните собствени възможности и постижения. Точно тук се крие опасното влияние на Малкия човек във всяка общност – както политическа, така и друга; той деформира ценностните стандарти, унищожава готовността да се извършва преценка на базата на критериите за съвършенство, насажда стремежа членовете на общността да се задоволяват с „реално постижимото“, представян като „прагматизъм“.

Не може да се отрече, че за мнозина това морално послание звучи примамливо и комфортно – преследването на големи цели винаги носи риск, следователно и опасност от поражение и конкретни загуби, докато задоволяването със съществуващото, представяно като „приемливо“, е безопасно и удобно. А от тук до отказа от големи стремежи и пълно себераздаване има само една крачка.

Впечатляващото в тази подмяна, извършвана от Малкия човек, е не толкова обезценяването на реалните стойности и постижения за сметка на посредствените, а способността стореното да се представи в позитивна светлина. За това има определени психологически и дори езикови предпоставки. Малкият човек и неговите дела често се обозначават със съществителни и прилагателни, смислово свързани с идеята за посредственост. Въпреки че в повечето тълковни речници посредствеността се определя като нещо противоположно на съвършенството, в масовите всекидневни представи посредственото се изобразява като нещо „средно“, заемащо междинно положение, някъде по средата между съвършенството и пълния провал, следователно може да се приеме като нещо, което не е „чак толкова лошо“ и дори е „поносимо“. Ако не друго, това води до по-нататъшната интерпретация, че макар да не се доближава до съвършенството, посредственото, респективно посредствените дела и постижения на Малкия човек, са като цяло разбираеми и приемливи.

Логично възниква въпросът как се е стигнало до това белязание от посредствеността Малък човек да се издигне до върховете на обществените йерархии и да се задържи там, създавайки впечатление, че макар да е „по човешки“ несъвършен, не е особено далеч от съвършенството. Отговорът на този въпрос е болезнен и има общосоциологически характер: това е станало възможно, тъй като с цялата си посредственост Малкият човек е станал приемлив; в голяма степен това се е случило, защото е успял да наложи своите или изгодни за себе си стандарти за приемливост.

Френският писател Жозеф Жубер е автор на сентенцията „Посредствеността е съвършенство в очите на посредствените хора“. Така, постепенно и неусетно, Малкият човек успял да се промъкне все по-нависоко в политиката и в други области, да узурпира правото да формулира стандартите и така да наложи в масовите представи приравняването на посредствено и приемливо, на желани и фактически постигнати резултати. Но това не е природно бедствие, а закономерен резултат от целенасочено социално действие, от упоритото завоюване на все нови и нови територии от Малкия човек.

Едно от конкретните проявления на това безмилостно настъпление са системните и доста успешни усилия на Малкия човек да подкопае и обезсмисли идеята и практиките на отчетността в политиката. Малкият човек мрази да дава отчет за своите действия, но това не означава, че не е склонен да инициира „дълбоки“ дискусии за „истинските“ причини за едно или друго събитие. Но той винаги се стреми разговорът да се сведе до очевидното и тривиалното; по-дълбоко той не иска да се спусне и прави всичко възможно това да не стане. Малкият човек не се интересува и не желае да обсъжда реалните мотиви, които движат поведението на хората, вероятно защото си дава сметка за собствените си мотиви – лична изгода и измамни претенции за качества и постижения. Затова всеки опит за задълбочено отчитане и обяснение на събитията се натъква на неизменната реакция на Малкия човек, представляваща смесица от упорито отричане на негативните факти и също толкова упорито оправдаване за същите тези (отречени) факти.

Тази особеност е важна, защото политиката е дейност, в която личната отговорност и отчетност имат първостепенна роля. Реакцията на Малкия човек спрямо призивите да

поеме лична отговорност е почти алергична – той ще търси виновника във всички възможни посоки, само не и в огледалото, ще отговори на всяка критика с порой от най-тежки контраобвинения.

ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА НА МАЛКИЯ ЧОВЕК – МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ?

Очертаните тенденции Малкият човек да се издига все по-често до високи позиции в политиката и все по-успешно да се задържа там водят до логичния тревожен въпрос не се ли наблюдават симптоми на формиране на нов сегмент на *политическа култура, отстояваща моделите на посредственост и бягство от лична отговорност*, налагаща ниски и безпринципни критерии на мястото на стандартите на професионалното съвършенство. Иначе казано, трябва сериозно да се запитаме дали нашите очаквания и изисквания като общество не са опасно принизени, включително и най-вече спрямо тези, на които поверяваме отговорността да управляват от наше име.

За да зададем този въпрос и безкомпромисно да потърсим отговор, е нужно голямо усилие за преодоляване на мощна инерция. Нужна е яснота, че по-нататъшното принизяване на стандартите и отстъпването на все нови и нови територии на инвазията на Малкия човек ни грозят със сериозни опасности, и най-вече с налагането на публична култура, неспособна да отличи и възнагради стойностното и обществено необходимото.

Това не са абстрактни разсъждения и пожелания. Трудно може да се оспори констатацията, че сме свидетели на глобална криза на демократичната политика, разбираана и като начин на формулиране и представяне на интересите в обществото, и като система от институции и организации, и като индивидуални и колективни субекти (лидери, елити), които я осъществяват. Правомерно е твърдението, че наред с другите аспекти на тази криза е в ход „преход от безусловно необходима, вкл. радикална критичност, към тотално предразсъдъчно социално обезценяване, т.е. към стигматизиране на политическата дейност“. В частност възмущението от безотговорното и меркантилно поведение на голяма част от елитите, предизвикано от влошаването на техния качествен състав (дотогава, че вече е масово впечатлението, че „няма елит“), има своята обективна предпоставка – „промъкването“ на ключови политически позиции на хора, непритежаващи необходимите интелектуални и морални качества. Голяма част от тези „пришълци“ идват като от нищото, не могат да оправдаят „възхода“ си с някакви реални постижения и изпитват ненавист към хората с такива постижения, т.е. представляват достоверна проекция на навлизането на Малкия човек в политиката и в други области на обществения живот.

Това е особено типично за нашата действителност. Както пише покойният български учен Максим Лазаров в последния абзац на последната си книга, „Най-голямото зло за българина са собствените му политици. Съвременният български политик чака своя Алеко Константинов. Той е едно крачещо доказателство за ниското качество на родната политическа култура. Мрачната последователност, с която той се възпроизвежда от парламент в парламент, (...) показва само едно – драмата на българската социална промяна няма да има скорошен край“ (Лазаров 1998: 119).

Литература

1. **Лазаров, М.** Махалото на ХХ век. Социалнополитически промени и ценностна криза. София, 1998.
2. **Маринов, А.** Административният елит на ХХI век. София: СИБИ, 2010.
3. **Маринов, А., Д. Градев.** (2013) Пропадането на доверието в политическата дейност (Преходът от критика към стигматизиране). – В: *Социология и икономика*, № 4.
4. **Grow, G.** (2007) Wilhelm Reich: Imperfect Master. – In: *Essays In Education*, Vol. 18.
5. **Reich, W.** Listen, Little Man! New York: Farrar, Straus, and Giroux, 1974.
6. **Sloan, D.** (2009) Reality Check. Midnight Pictures.